

Sara Pärsson

”En lugn och KARLFRI HAMN”

Kvinnorna och hemmet i Elin Wägners
Pennskaftet

För den, som en gång hållit av en stationsinspektör, finns helt visst angenämare sätt att tillbringa sin dag än att sävligt fara fram genom Sverige med ett persontåg. På den tiden, då han var första stationskrivare och den enda man i världen, voro alla dessa stationer, som man nu passerar: Nässjö, Mjölby, Katrineholm, lika många tänkta hem, där man kände ved- och köttpriserna och möjligheterna av ett bildat umgänge.¹

Elin Wägners roman *Pennskaftet* (1910) börjar med att följa lärarinnan Cecilia under en tågresor. Hon passerar stationer som en gång utgjort potentiella hem. En uppslagen förlovningslösa hennes ungdom innebar inte bara förlusten av mannen ifråga, utan också av en räcklig hem och potentiella praktiska bestyr i de stationshus som tåget passerar. Cecilias kärlek formuleras med viss ironi som så hängiven att hon ”gärna velat viga sitt liv åt den blygsamma uppgiften att hålla vita gardiner i fönstret på Sveriges sotigaste station”.² Idén om hemmet utövar en stark men smärtsam lockelse på Cecilia.

I den här artikeln analyserar jag skildringen av kvinnorna och hemmet i Elin Wägners *Pennskaftet*. Min analys inriktas på hur bostäderna levs, känns, värderas och diskuteras, vilket jag undersöker med hjälp av begrepp ur Sara Ahmeds *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others* (2006). Wägners roman är uppkallad efter karaktären Pennskaftet – som tillsammans med Cecilia utgör huvudkaraktär – och handlar om en grupp kvinnor i det tidiga 1900-talets Stockholm som arbetar för kvinnlig rösträtt. Det finns möjligen något paradoxalt med att studera hemmet i *Pennskaftet* eftersom det är en roman vars urbana karaktär och fokus på offentliga rum brukar framhållas.³ *Pennskaftets* rösträttskvinnor hör till det segment av kvinnor som arbetar utanför hemmet – de är lärarinnor och läkare, och Pennskaftet själv är journalist. Den tidigare forskningen om romanen har ofta tagit upp den urbana miljön, men har inte på ett mer utförligt vis undersökt de rumsliga aspekterna av *Pennskaftet*. Men *Pennskaftet* är en roman som i hög grad diskuterar kvinnors plats, i privatlivet såväl som i samhällslivet. Kvinnors sociala och rumsliga

roller uppfattas som mättade med politiska och existentiella dimensioner i romanen, vilket gör det särskilt intressant att undersöka hur dessa självförsörjande bildade kvinnor⁴ väljer att leva, och vilka värden de tillskriver hemmet.

I sin studie om den kvinnliga rösträttsrörelsen skriver Josefin Rönnbäck att många vid det tidiga 1900-talet upplevde att det goda hemmet var hotat av kraven på kvinnlig rösträtt, och av kvinnans engagemang utanför hemmet överlag. Farhågan var att kvinnorna inte skulle kunna erbjuda goda hem och gott moderskap – något som ansågs vara kvinnors främsta livsuppgift – om de också engagerade sig i samhället i stort.⁵ Men moderlighetsidealet och föreställningarna om kvinnans särskilda koppling till hemmet omfamnades inte bara av rösträttsmotståndare. Hemmet användes retoriskt även av rösträttskvinnor själva – men då ofta i metaforisk form för att visa varför kvinnor behövs i samhällslivet, och i politiken. Rönnbäck skriver: ”Hem-metforen var användbar eftersom den gav uttryck för en heteronormativ och könskomplementär konsensusidé.”⁶ Att argumentera för att det som sågs som kvinnornas bidrag i hemmet också kunde vara kvinnornas bidrag till samhället, framstod som en icke-konfrontativ linje.

Skildringen av hemmet i *Pennskaftet* pekar i en liknande riktning, men betonar även kvinnornas eget behov av goda hem. Romanen motsäger inte de idéer som säger att hemmet är kvinnans plats, men förskjuter dem genom att sätta kvinnans perspektiv och egna önskemål i fokus, samtidigt som mannens avgörande roll på ett kritiskt sätt förs in i diskussionen.

För denna undersökning av *Pennskaftet* är begreppet orientering (*orientation*) – så som det används av Sara Ahmed i *Queer Phenomenology* – användbart. Med begreppet beskriver Ahmed hur människor förhåller sig till rum, och orienterar sig i vissa riktningar.⁷ Begreppet, som används metaforiskt i *sexual orientation*, har rumslika implikationer som Ahmed menar förtjänar att utforskas.⁸ Ahmeds tänkande om queerhet är användbart även för att under-

söka heterosexuella erfarenheter och relationer – hon beskriver en normativ heterosexualitet kodad som *the straight line*. Att leva i enlighet med denna normalitet beskrivs med Ahmeds terminologi som att vara *in line*: ”We are ’in line’ when we face the direction that is already faced by others.”⁹ En viktig poäng i *Queer Phenomenology* är att normer tenderar att bli osynliga genom upprepning, så att med tiden bara det som avviker från normen upplevs ha en orientering.

Pensionatet

Den första bostaden som beskrivs i Wägners roman betraktas egentligen inte som ett hem. Pennskaftet och Cecilia bor vid romanens början på samma pensionat. Även om pensionatet vid tiden är etablerad som boendeform för ensamstående så utgör det inte ett hem i ordets rätta bemärkelse. Snarare gör skildringen av pensionatslivet i *Pennskaftet* behovet av ett eget hem ännu mer påtagligt.

På pensionatet samlas alla de boende, värdinnan och spisgästerna för gemensamma måltider runt ett och samma bord. I sin analys inriktad på genus och gemenskap i Wägners författarskap har Helena Forsås-Scott beskrivit att de gemensamma måltiderna på pensionatet presenterar och konfronterar karaktärerna med normativa familje- och genusföreställningar.

The dominant discourses on the family and gender are rolled out in the chapter representing dinner-time in the boarding-house where Penwoman is living with other single professionals and occasional visitors to the capital. The single professionals are predominantly male, *en route* to their roles as husbands, fathers, and family breadwinners.¹⁰

Forsås-Scott delar upp pensionatsgästerna i tillfälliga besökare och ensamstående yrkesarbetande. De tillfälliga besökarna ska så småningom lämna huvudstaden och de yrkesarbetande ska tids nog lämna pensionatet för att bilda

familj. För att anknyta till Ahmeds tanke om orientering befinner sig gästerna i pensionatsmiljön, men är samtidigt genom sina livsplaner redan inriktade mot andra – framtida – hem. Men medan Pennskaftet föreställer sig en bana liknande de manliga yrkesarbetande¹¹ är Cecilia snarast orienterad mot det förflutna, och inte på väg mot något annat rum. Detta ger Cecilia en avvikande position på pensionatet.

Pennskaftet och Cecilia skildras i romanen som individer som lämnat föräldrahemmet, men inte etablerat något eget hem. Det skiljer 10 år i ålder mellan kvinnorna, och medan Pennskaftet som är i 20-årsåldern beskrivs som ung och liten, så beskriver Cecilia sig som gammal och i väntan på döden. Det polariserade sättet att beskriva deras ålder kan också formuleras som en fråga om orientering. Pennskaftet är riktad mot framtiden, medan Cecilia i huvudsak orienteras mot dåtiden, genom att hennes tillvaro kretsar kring förlust och sorg. Beskrivningen av de två huvudkaraktärernas åldrar som ung respektive gammal synliggör också vikten av att göra rätt sak vid rätt tid i livet, för att hålla sig inom den heterosexuella livslinjens normalitet.¹² Cecilia har efter brytningen med fästmannen halkat in på en avvikande livslinje – och även som pensionatsgäst sticker hon ut genom att inte vara på väg någonstans.

Medan den välbärgade Cecilia bor i pensionatets största rum får Pennskaftet, som har sämre ekonomiska förutsättningar, bo i delat rum. Vid romanens början får Pennskaftet en äldre kvinna som ny rumskamrat – en politisk motståndare vilken försörjer sig genom att skriva artiklar mot kvinnors rösträtt. Pennskaftet drömmer emellertid om ett eget rum – för att kunna vara ifred, med sina tankar och med sin vila. Hon längtar efter en framtid som skrivande, tänkande individ. Det är alltså i stora drag ett eget rum i Virginia Woolfs mening som Pennskaftet drömmer om – det egna rummet och egna pengar som en nödvändig förutsättning för att kunna författa eller skapa konst.¹³ Hon vill kunna vara sig själv, vila och tänka utan att vara i opposition.

Vid ett tillfälle ber Pennskaftet Cecilia om tillstånd att få komma in till henne för att undfly rumskamraten. Cecilia är för artig för att neka, men tänker sedan ångerfullt: ”hur skulle det gå, om den lilla flickan komme och toge henne på orden, en gång, när ensamheten var det enda, varmed hon kunde dölja sin sorg?”¹⁴ I sitt avskilda rum släpper Cecilia sin kontrollerade fasad och låter sorgen flöda ut i rummet. Bara i ensamhet kan hon fullt ut kännas vid sina tankar och sin situation. Sara Ahmed skriver om upplevelsen av att vara hemma som att vara på en plats där jaget, eller själva kroppen, kan expandera ut i rummet: ”becoming a part of a space where one has expanded one’s body [...]: home as *overflowing* and *flowing over*”.¹⁵ Den hårt kontrollerade Cecilia kan ensam i sitt pensionatsrum låta sin sorg och smärta välla över. Men att kunna låta sorgen flöda räcker inte för att Cecilia ska kunna bebo sitt pensionatsrum i Ahmeds mening. Att kunna agera eller handla är lika viktigt för Ahmeds tanke om vad det innebär att utsträcka sin kropp till tingen omkring en eller rummet man vistas i.¹⁶ Och Cecilia agerar inte, utan har stelnat i sin sorg.

En lugn och karlfri hamn

Pensionatet erbjuder inte någon av de två kvinnorna tillräcklig avskildhet eller möjlighet att leva som de önskar. Medan Pennskaftet drömmer om att kunna tänka och vila utan att ha oppositionen in på bara skinnet handlar Cecilias drömmar om att slippa främlingars blick på sin ensamhet. Men Pennskaftet hjälper Cecilia bort från pensionatet genom att omdefiniera begreppet hem så att det blir något hon kan göra anspråk på. Genom detta sker en omorientering av Cecilias längtan, hennes riktning.

Några dagar efter att de träffats för första gången säger Pennskaftet: ”Jag tycker inte ni passar här hos tant Bengtsson [...] Herre gud, ni skulle ha ett eget hem, det ropar ju ur er på långt håll.”¹⁷ Detta får Cecilia att stelna till – övertygad om att äktenskap inte är ett alternativ för

någon med hennes historia. Pennskaftet (som här också kallas Barbro) fortsätter:

det är härligt, att vi alla fall kommit så långt, att vi är oberoende av manfolket i det stycket, om vi väljer att vara det förstås. Man har sitt arbete, två rum och kök och en slav, som sköter dem och en själv.

– Har man? sade Cecilia. Jag känner ingen som har det så, det måtte i alla fall inte brukas. Ni har det ju inte själv, Barbro.

– Nej, jag, sade Pennskaftet bekymmerslöst, är inte mogen nog att bilda hem ännu, och jag har inte råd.¹⁸

Pennskaftet menar att det tvärt emot vad Cecilia tror inte alls krävs någon man för att bilda ett hem. En kvinna med viss mognad och god ekonomi har själv de nödvändiga förutsättningarna för att själv skapa ett eget hem. Här utgår Pennskaftet från sina egna idéer och lösningar och beskriver tillvaron utifrån visionen snarare än verkligheten. Ebba Witt-Brattström menar att Elin Wägner i *Pennskaftet* omkodar ”avgörande samhällskategorier” och att den nya betydelse som hon ger hemmet är ”yrkeskvinnans ’egna rum’”.¹⁹ Att förkasta realitetsprincipen och i stället beskriva verkligheten så som man önskar den är något som Cecilia Annell, med stöd hos Ann Ardis, menar är utmärkande för Nya Kvinnan-författare.²⁰

Karaktären Pennskaftet, som nyligen skrivit en artikel i frågan i sitt arbete på Frisinnade Morgontidningen, fungerar i denna passage som en författare med den Nya Kvinnans attityd. Peter Forsgren beskriver denna romanens attityd när han beskriver *Pennskaftet* som ”en feministisk kamproman som sätter kvinnors styrka och möjligheter i centrum”.²¹

Pennskaftet saknar dock inte verklighetsförankring – hon har exakta siffror och bostäder som underlag: ”Vet ni, när jag skulle skriva den där artikeln, gick jag för ro skull och hörde på priset på sådana där små flickvåningar. D.v.s. här finns ju inga i Stockholm, man får höra efter bland dem, som bebos av bankvaktmä-

tare, chaufförer och änkor.”²² Enligt den Nya Kvinnans logik etablerar uttrycket flickvåning en kategori av bostäder i samma stund som det betecknar den.²³ Att våningen som Cecilia ska tänka sig in i beskrivs som liten och flickig ger henne också möjlighet att tänka sig in i rollen som ”flickan”, i kontrast både till sin vanliga upplevelse av sig själv som gammal, och till änkan som tidigare bor i denna typ av lägenhet.

De som vid tiden var motståndare till kvinnors utträde i yrkesliv och offentlighet påstod att yrkesarbetet skulle utgöra en risk för kvinnohälsan. Denna synpunkt tas in i romanen, men Pennskaftet vänder på begreppen:

– De säger, att vi står ut så dåligt, och det är nog sant, men varför är det sant, predikade hon vidare med artikelns ord. Jo, därför att vi saknar det livselixir för kvinnan, som ligger i ett eget hem, egen tystnad och frid, egen mat och jungfru. Jag för min del kan inte äta mig att leva i 15 år till, om jag skall bo på pensionat. Men vänta till dess de självförsörjande kvinnorna börjar bilda egna hem, fullt, fullt över hela Stockholm, det ska bli lika många små kraftstationer, och världen skall häpna över vad vi skall åstadkomma.²⁴

Det är inte yrkesarbetet, utan bristen på dräglig hemtillvaro, som här beskrivs som farlig för de självförsörjande kvinnorna. Hemmet lockar dock inte för möjligheten att själv laga sin mat eller pyssla med sin hemmiljö, utan lockelsen ligger just i självständigheten, vilan, komforten – avskildheten. Det Pennskaftet beskriver liknar den roll i det heterosexuella hemlivet som vid tiden är manligt kodad. Men denna stilla plats sägs också kunna fungera genererande – bli rena ”kraftstationer” som kan producera oanade resultat.

Cecilia skaffar sig en våning på Blasieholmen. Det är ”mitt verk” säger Pennskaftet. ”Det visade sig, att hon hade fyra tusen om året, men det har bara inte fallit henne in att bereda sig en lugn och karlfri hamn, förrän jag lärde henne.”²⁵ Cecilia använder själv samma förklaringsmodell

– eftersom hon identifierar sig med sin sorg törns hon inte erkänna att hon känner lust och vilja inför sin nya tillvaro. Men den yttre förändringen för med sig en inre förändring vare sig hon vill eller inte. Hon vaknar i det nya hemmet och glömmer att ”identifiera sig själv med den vanliga vämjelsen”, upptagen av tankar på ”mattor och gardiner”.²⁶ Att flytta in i en egen våning börjar förändra hennes egen syn på vem hon är och vart hon är på väg – och i inredningsivern finns tecken på att Cecilia börjar kunna agera i detta nya hem. Men processen är inte smärtfri. Flytten väcker också minnen från ”sist, då du ville skaffa dig ett nytt hem”.²⁷ Då levde hon ogift tillsammans med sin älskade och ”gick och sjöng och sysslade” i våningen som de hyrt ”på tre år, ty där var ju barnkammare” i tron på att en framtid med äktenskap och barn, ett liv enligt normen, väntade.²⁸ Ensamheten mildras dock av att hushållerskan Kristin flyttar in i Blasieholmsvåningen tillsammans med Cecilia. Genom Kristin, som tidigare arbetat i Cecilias föräldrahem, får den annars så ensamma och isolerade Cecilia en länk bakåt i familjehistorien. Genom sin närvaro, sin kompetens och koppling till Cecilias släkt legitimerar Kristin Cecilias flickvåning som hem.

– Vill ni tro, sa Cecilia, att på mindre än tre dagar har Kristin gjort sitt skånska idiom fruktat och vördat på Hötorget? Hon berättade idag, att fruarna i ståndet i morse med bävan frågade, om där var något, som var henne tillags och utbjöd sina bästa bitar med den motiveringen att rostbiff och blomkål brukar gamla herrar tycka om. Den gamle herrn det är jag, sade hon och smålog. De vet ju inte, torggummorna, att de gamla kinkiga fröknarnas århundrade nu brutit in [...].²⁹

Anekdotens centrala poäng är att Cecilia indirekt förstås som en man – ingen kan tro att Kristin arbetar för en fröken. Det är förstås inte optimalt heller för en man att bo för sig själv utan att vara gift, men i det tidiga 1900-talets Stockholm är det en mer bekant och accep-

terad position än den ensamma kvinnans. Missförståndet kan ses som del i den lek med identiteter som möjliggör att Cecilia sedan skämtsamt beskriver sig som en av de ”kinkiga gamla fröknarna” vars århundrade nu börjat. Hon har nu ett eget hem, och någon som ser till hennes behov. Hon kan plötsligt leka med tanken att samtiden, och framtiden, är hennes.

Cecilia och Pennskaftet kan drömma om att sätta sin kärlek i (hushålls)arbete för sitt hjärtas älskade, men beskrivs sällan inom romanens ramar vara upptagna av hushållsgöromål. Peter Forsgren har jämfört skildringen av mat i Wagners *Norrullsligan* (1908) med den i *Pennskaftet*.³⁰ Han menar att medan *Norrullsligan* uppvisar tydlig upptagenhet vid mat, så skildras mat i *Pennskaftet* som något man inte behöver lägga någon större vikt vid. Skillnaden har en klassaspekt – i *Norrullsligan* skildras ett ”manschettproletariat”, medan ”rösträttskvinnorna i *Pennskaftet* i hög grad [kommer] från den ekonomiskt välbeställda liberala medelklassen”.³¹ Som Forsgrens artikel antyder behöver romanens kvinnor, med undantag för Kristin, i liten utsträckning befatta sig med matlagning eller andra hushållssysslor. Tillvaron för den yrkesarbetande medelklasskvinnan möjliggörs och understöds av andra arbetande kvinnor, vilka rent konkret sysslar med hemmet. Bostaden kan därför i stället vara en plats för återhämtning, en plats för umgänge, eller en plats för det egna politiska engagemanget.

Pennskaftets hyresrum

När Pennskaftet själv flyttar från pensionatet och skaffar sig ett eget rum får hon känna på gränserna för hur mycket hon kan omdefiniera och omorientera sin egen tillvaro. Kärlek, och underförstått sex, utanför äktenskapet, är för kvinnor i *Pennskaftet* förknippat med sårbarhet och utsatthet. Pennskaftet inleder en relation med arkitekten Dick under tiden då han är matgäst på pensionatet. För henne, som kämpat hårt för sitt oberoende, är upptäckten av den ”svaghet” som kommer med kärleken

skrämmande.³² När hon börjat uppleva vidden av sin kärlek gentemot Dick, skaffar hon sig ett eget rum. Det nya hyresrummet har egen ingång, vilket gör det möjligt för Pennskaftet att ta emot besök av Dick – men jag tolkar det också som att hon söker ökad självständighet för att kompensera för sårbarheten.³³

Via annons får Pennskaftet snabbt tag i ”ett vackert hörnrum vid Adolf Fredriks kyrkogård.”³⁴ När hon kommer för att titta på rummet finner hon att den tidigare hyresgästen är barndomsvännen Klara. Förutom rummet får Pennskaftet också överta telefon och en del möbler. Hon har så skaffat sig ett eget rum – stort och avskilt nog för att ha någonstans att vila och tänka. Rummet framstår som ändamålsenligt – Dick har givit henne en bokhylla och hjälpt henne att möblera. Alltså borde ett av hennes livsmål vara uppnått:

Det var med en glädje, som hon inte brydde sig om att dölja, som Pennskaftet tog sitt och flyttade från pensionatet, där hon hädanefter endast skulle äta sina middagar, och säkert hade hon aldrig varit så lycklig, som då hon somnade för första gången i sin egen bädd i den nya bostaden.³⁵

Men redan den första natten i det nya rummet väcks Pennskaftet av att telefonen ringer. Mannen i luren tror att han talar med Klara och kräver att hon ska släppa in honom ”som vanligt”.³⁶ Pennskaftet går ner i porten för att reda ut missförståndet, men situationen blir obehaglig. Mannen säger: ”Fram med nyckeln, jag bryr mig inte om vem ni är eller hur ni är, men öppna.”³⁷ När hon vägrar öppna skakar han portgallret. Efter detta gråter sig Pennskaftet till sömns ”över Klara och hela världen, men mest över Klara”.³⁸ Gråten sägs alltså gälla barndomsvännen, men ändå punkteras Pennskaftets lycka över det egna rummet. Genom den främmande man, som tar henne för prostituerad och gör anspråk på henne och hennes rum, konfronteras Pennskaftet med begräns-

ningarna för sin egen förmåga att definiera och genomdriva sina visioner.

Sara Ahmed beskriver hemmet som en plats, men framför allt som ett särskilt sätt att känna och vara. Genom att beskriva boendet som en form av pågående arbete – ”[t]he work of inhabiting space” – synliggör Ahmed den process som det innebär att bebo ett rum eller en plats.³⁹ Att bebo är alltså något som sker över tid och kräver förhandlingar. Målet med att göra sig hemmastadd är att kunna sträcka sig obehindrat ut i rummet. Efter mötet i porten hindras Pennskaftets möjligheter att göra just detta, och bebo, sitt eget rum. Pennskaftet påverkas djupt av upplevelsen, men håller den hemlig: ”Alla glädde sig med henne över hennes nya, vackra bostad och prisade hennes tur, ingen, icke ens Dick, visste, hur hon många gånger om nätterna kunde spritta till ur sömnen, emedan hon drömt, att man skakade på dörren för att komma in till henne.”⁴⁰ Hennes fantasier om det egna rummets möjligheter till självständighet och självbestämmande förlorar sin kraft då mannen i porten vägrar att låta henne definiera sig själv.

När rummet så förlorat sitt värde som ensamhets- och frihetsrum börjar Pennskaftet i stället att hålla ”en serie underliga bjudningar”, där hon i sitt rum samlar och samtalar med kvinnor ur olika samhällsklasser.⁴¹ För henne innebär dessa möten en djupdykning i kvinnosolidaritet. Men Pennskaftet blir alltmer varse att hon trots sin frimodighet och sina visioner agerar under samma begränsningar som andra kvinnor. Till Cecilia säger hon: ”innan jag verkligen hade ett rykte att sköta, då strödde jag det för alla vindar, men nu ger jag inte mer ut av det, än jag har direkt igen för”.⁴² Eftersom de samtal som Pennskaftet för med sina gäster på rummet hålls utanför romanen, tolkar jag det som att deras närvaro fyller en annan funktion. Genom att själv bjuda in andra kvinnor till sitt rum försöker Pennskaftet återta kontrollen över rummet, och agera inom det genom att själv bestämma vem som ges tillträde.

– Jag vill, att vi ska tala om vårt hem

Över sommaren flyttar Pennskaftet och Dick till ett hus som de i hemlighet hyr i Stockholms skärgård. I Wägners text är det kärleken som legitimerar en relation, inte konvensansen eller kvinnans sedlighet.⁴³ Med en öppen anspelning på C.J.L. Almqvists *Det går an* (1839), om kärleksrelationer utan juridiska band, hyr Dick och Pennskaftet villa Borgis. Huset har ett avskilt läge, men de kan båda ta båten in till Stockholm för att arbeta. Under vistelsen rår Dick och Pennskaftet om sig själva, och en dag går Pennskaftet ensam och leker fru och tänker ”så här ska det bli sedan, alltid [...], men ibland måste jag till tidningen och få ett reportage, annars dör jag”.⁴⁴ Att inordna sig i den husliga rollen som hustru framstår som ett sätt att utöva, och ta emot, kärlek, men lockar främst som en tillfällig lek.

Dick, som är arkitekt, har redan tidigt i deras relation börjat drömma och tala om att bygga ett hem åt henne. Han återkommer till drömmen om att sätta Pennskaftet i ett hem – i hans hem – men hindras av att han ännu inte har råd. Apropå rösträtten säger han: ”Jag förstår det inte [...]. Du förstår, men jag tycker, som alla andra män, att kvinnans plats är i hemmet.”⁴⁵ Han uttrycker här det vanliga motargumentet mot kvinnans rösträtt och inblandning i det offentliga livet – farhågan om att kvinnan som befinner sig i politiken inte samtidigt kan vara i hemmet. I sitt sätt att vara gentemot Pennskaftet och i sin syn på sedlighet låter Dick sig reformeras, men drömmen om hemmet står kvar.

Under sommaren i skärgården snickrar Dick ”en slags primitiv talarstol” åt Pennskaftet, som hon använder för att tala om rösträtten i en villostad i närheten.⁴⁶ Vid det laget har Dick alltså praktiskt understött Pennskaftets politiska verksamhet genom att tillhandahålla både bokhylla och talarstol. Men när Pennskaftet hållit sitt första tal, och går uppslukad av det hon just varit med om, vill Dick byta ämne:

– Jag vill, att vi ska tala om vårt hem, fortfor han plötsligt, litet otåligt, som om han ändå kände hennes tankar.

Hon greps av ånger.

– Ja, låt oss, Dick, sade hon.

– Du vet inte, sade han och tryckte hennes arm hårt intill sig, vad det är att bygga hus. Att först tänka det, och sedan se hur det blir som man tänkt. När vi skall bygga, vill jag själv gräva grund i jorden, jag vill hugga timret, jag vill lägga stock på stock, jag vill se hur det höjer sig, och vi ska glädjas åt var tum. Jag vill resa takställningen och själv sätta kransen i toppen, men du ska ha bundit den. Sedan vill jag gå och syssla med det, och inte en spik skall man slå i, utan att jag vet om det. Och för var kväll skall du gå med mig, och vi ska se hur det alltmer blir för folk att bo i, för oss, du och jag, och bättre hus skall icke finnas.

– Älskade, sade Pennskaftet, gripen över detta långa tal, älskade, vårt hem - -

Hon kände ett obestämt missnöje med sig själv, som varit så upptagen av sitt, när han talat om deras hem intill livets slut. Under ett enda ögonblick skymtade något för hennes unga, klara blick, något, som hon aldrig oroats av förut: aningen om en konflikt, för vilken det annars icke fanns rum i hennes distinkta, något schematiska livsförklaring.

Men Dick fortsatte att berätta och att lägga råd för framtiden, och snart var hon endast Dicks älskade, som gjorde sig hemmastadd i det hem hans tankar timrade åt henne.⁴⁷

Att Dick just i denna stund påminner Pennskaftet om att han vill och kommer att bygga ett hem åt henne framstår som ett försök till försäkran om att hon inte kommer att lämna honom. Med Ahmeds ord vill Dick mana henne att trots sina drömmar hålla riktningen, sälla sig till den raka linjen – orienterad mot äktenskap, hem och familjebildning. Det byggprojekt Dick talar om ska drivas av honom, medan Pennskaftets roll är att beundra och så småningom göra sig hemmastadd i det äkten-

skapliga hemmet. Rollfördelningen framgår inte minst genom hur han ställer sin expertis mot hennes okunskap inom området. Förutom vid huslighetsleken i sommarhuset uttrycker Pennskaftet själv sällan längtan efter det framtida hemlivet – de hemfantasier som hon ger uttryck för är annars framför allt de drömmar om autonomi som hon uttrycker på pensionatet. Kontrasten mellan Dicks och Pennskaftets intressen skildras tydligt genom berättaren, men tycks inte vara uppenbar för karaktären Pennskaftet – som bara uppfattar ”aningen om en konflikt”.⁴⁸

Efter sommaren i skärgården flyttar Pennskaftet och Dick tillbaka till sina respektive hyresrum i Stockholm. För att inte fördärva hennes rykte hålls relationen hemlig. När Dick insjuknar i blindtarmsinflammation stängs Pennskaftet därför ute från hans rum. Hans konservativa mor och syster kommer resande från Östergötland för att vårda honom. Pennskaftet – som tidigare tagit lättvindigt på risken att bli lämnad – plågas svårt av separationen. Förtvivlad ställer hon sig om natten med utsikt över hans fönster för ”att vaka vid hans port”.⁴⁹ När han är på bättringsvägen berättar Dick så slutligen för modern om sin relation till Pennskaftet:

I morgon kommer hon hit, om hon kan förlåta mig, att jag hållit henne borta så länge, men jag trodde det var bäst så. Om mor vill, att jag någonsin mer skall komma hem eller låta höra av mig, så tag väl emot henne, men kan inte mor det, är det bäst ni reser hem igen, så att ni icke träffas. Hon kommer att vara här var dag, om hon vill.⁵⁰

I och med detta övervinns krisen. Dick inser och erkänner att det var fel att stänga Pennskaftet ute, även om de inte är gifta. Men samtidigt som Dick lär sig att förstå och dela Pennskaftets moraluppfattning inser hon själv på ett djupare plan vad som står på spel för henne. Cecilia Annell beskriver *Pennskaftets* dubbelhet i sedlighetsfrågan – romanen påstår att tiden

redan är mogen för en ny moral, men förlägger samtidigt en del av förändringen till framtiden genom förhoppningar om att kommande generationer av kvinnor ska kunna leva friare.⁵¹ Romanen synliggör och utmanar normer, men skildrar dem fortfarande med en tyngd som påverkar kvinnornas val och riktningar. Allt är möjligt, men kanske inte än.

Trots Pennskaftets hyresrum och de andra konventionsbrotten är hon vid romanens slut på väg mot ett äktenskapligt hem. I enlighet med normen om mannens ansvar att tillhandahålla de ekonomiska resurserna till ett äktenskapligt hem, börjar det unga paret planera för att gifta sig så fort Dick blir ”kompanjon hos en arkitektfirma på så goda villkor, att mindre hade dugt att sätta bo med”.⁵² Pennskaftet ska gifta sig, vilket innebär att ge upp sin myndighet.⁵³ Cecilia säger att giftermålet även kommer att innebära slutet för Pennskaftets smeknamn. Pennskaftet protesterar, men hon planerar samtidigt att sluta med det yrkesarbete som gett henne namnet. I samband med giftermålet ska Pennskaftet lämna arbetet på tidningen för att enbart ägna sig åt att ”skriva om rösträtt och kvinnosak”.⁵⁴ Detta är en kompromiss med Dick, som fortfarande helst skulle se att hon helt ägnade sig åt hemmet. Romanen besvarar inte huruvida deras nya hem kommer att vara det timmerhus han fantiserat om att bygga åt henne, och om Pennskaftet i det kommer att få sitt efterlängtade rum för egna tankar och skrivande. Slutet lämnas öppet.

Slutord

Med avstamp i Sara Ahmeds tankar om orientering och livslinjer har jag i denna artikel analyserat skildringen av hemmet i Elin Wägners feministiska klassiker *Pennskaftet* från 1910. Med Ahmeds begrepp sätts fokus på roman-karaktärernas sätt att vara i och tala om rummen, vilket i denna artikel används för att lyfta fram de delar av romanen som berör ideal, normer och begränsningar. Hemmet beskrivs i romanen som en betydelsefull, men villkorad,

plats för kvinnorna. De längtar efter hemmet som en plats för tankar, vila, sorg och politiskt arbete. Kanske kan det också rymma lite äktenskaplig lycka?

Analysen, som strukturerats utifrån de olika bostadsrummen, visar hur huvudkaraktärerna Pennskaflet och Cecilia under romanens gång båda riktar om sin bana. Den olyckliga Cecilia får hjälp att förstå att hon har det som behövs för att etablera ett eget hem. I en lugn och karlfri hamn kan hon, med stöd av en kompetent hushållerska, bekvämt sörja sitt öde och samla kraft till rösträttsarbetet. Det frimodiga Pennskaflet – som vill definiera om och reformera allt och alla – lyckas påverka och ändra Cecilias orientering. Men de snäva gränserna för den ogifta kvinnans möjligheter blir påtagliga för

Pennskaflet själv när hon i sitt hyresrum inte uppnår självständighet och frid, utan i stället på djupet får erfara utsattheten i sin position. I slutändan, då riskerna med en friare relation blivit alltför kännbara, väljer Pennskaflet det äktenskapliga hemmet i relationen med Dick.

Romanen *Pennskaflet* handlar genom röst-rättstematiken explicit om kvinnors roll i samhället. Men även i sin skildring av hemmet kan romanen läsas som ett inlägg i diskussionen som under tidigt 1900-tal förs om kvinnors plats. Elin Wägner skildrar i romanen frågan om kvinnorna och hemmet som full av både strategiska positioner och djupt kända behov. Hon skildrar den som en fråga som är mycket enkel att lösa, men tyvärr också mycket svår.

Noter

- 1 Elin Wägner, *Pennskaflet* (Stockholm: Svenska Akademien i samverkan med Atlantis, 2003), 1.
- 2 Wägner, *Pennskaflet*, 2.
- 3 Se till exempel Horace Engdahl, ”En roman om entusiasm och förälskelse”, i *Pennskaflet*, red. Helena Forsås-Scott (Stockholm: Atlantis, 2003). Tillsammans med *Norrullsligan* (1908) kallas *Pennskaflet* ofta för Wägners Stockholmsromaner.
- 4 Självförsörjande bildad kvinna är en beteckning som används i romanen, liknande den Nya kvinnan.
- 5 Josefín Rönnbäck, *Politikens genusgränser: Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921* (Stockholm: Atlas, 2004), 197f.
- 6 Rönnbäck, *Politikens genusgränser*, 200.
- 7 Sara Ahmed, *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others* (Durham, N.C.: Duke University Press, 2006), 1ff.
- 8 Ahmed, *Queer Phenomenology*, 1.
- 9 Ahmed, *Queer Phenomenology*, 15.
- 10 Helena Forsås-Scott, *Re-Writing the Script: Gender and Community in Elin Wägner*, Norvik Press series A; 32 (London: Norvik Press, 2009), 155.
- 11 Wägner, *Pennskaflet*, 29.
- 12 För begreppet livslinje se: Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson, ”Inledning”, i *Livslinjer: Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, red. Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson (Göteborg: Makadam, 2010), 8ff. Begreppet är en svensk-språkig utveckling av Ahmeds *straight line*, korsat med Halberstams begrepp *life schedule*.
- 13 Virginia Woolf, *Ett eget rum*, övers. Jane Lundblad (Stockholm: Modernista, 2015). Boel Hackman berör likheterna mellan *Pennskaflet* och Woolfs essä i kravet på jämlika ekonomiska villkor och tillgången till ett eget rum. Boel Hackman, *Boel Hackman om Elin Wägner* (Stockholm: Bonnier, 2005), 62f.
- 14 Wägner, *Pennskaflet*, 28.
- 15 Ahmed, *Queer Phenomenology*, 11.
- 16 Ahmed, *Queer Phenomenology*, 44ff.
- 17 Wägner, *Pennskaflet*, 29.
- 18 Wägner, *Pennskaflet*, 29.
- 19 Ebba Witt Brattström, ”’Hon är ju ändå ett kvinns’: Elin Wägner som Nya Kvinnan-författare”, i *Elin Wägner: det första fotstegets moder: antologi*, red. Marianne Enge Swartz (Växjö: Artéa i samarbete med Elin Wägner-sällskapet, 2009), 30.
- 20 Cecilia Annell, *Begärets politiska potential: Feministiska motståndstrategier i Elin Wägners*

- Pennskaftet, *Gabriele Reuters Aus guter Familie, Hilma Angered-Strandbergs Lydia Vik och Grete Meisel-Hess Die Intellektuellen* (Lund: Ellerströms förlag, 2016), 18.
- 21 Peter Forsgren, "Bort med husmanskosten! Skall bli mitt valspråk: Kvinnor, mat och makt i Elin Wagners *Norrtrullsligan* och *Pennskaftet*", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 45, nr 1 (2015), 31.
- 22 Wägner, *Pennskaftet*, 31.
- 23 Det tycks i denna betydelse bara förekomma hos Wägner. Dels i denna roman, och dels i beskrivningen av en filmatisering av Wagners *Norrtrullsligan* under titeln *Efterlyst*. Där beskrivs *Norrtrullsligans* våning som "flickvåningen".
- 24 Wägner, *Pennskaftet*, 30.
- 25 Wägner, *Pennskaftet*, 62.
- 26 Wägner, *Pennskaftet*, 64.
- 27 Wägner, *Pennskaftet*, 64.
- 28 Wägner, *Pennskaftet*, 64.
- 29 Wägner, *Pennskaftet*, 69.
- 30 Forsgren, "Bort med husmanskosten! Skall bli mitt valspråk".
- 31 Forsgren, "Bort med husmanskosten! Skall bli mitt valspråk", 31.
- 32 Wägner, *Pennskaftet*, 84.
- 33 Annell påpekar att bara detta att "som kvinna ha en egen lägenhet 'egen ingång', kunde uppfattas som potentiellt osedligt". Annell läser det faktum att Pennskaftet utnyttjar möjligheten att ta emot besök av Dick som ett sätt "att gå emot rådande normer" och bryta mot föreställningen om kvinnan som antingen ärbar eller fallen. Annell, *Begärets politiska potential*, 105. Jag delar denna analys, men fokuserar här vidare på andra aspekter av skildringen av Pennskaftets rum.
- 34 Wägner, *Pennskaftet*, 84.
- 35 Wägner, *Pennskaftet*, 86.
- 36 Wägner, *Pennskaftet*, 86.
- 37 Wägner, *Pennskaftet*, 88.
- 38 Wägner, *Pennskaftet*, 88.
- 39 Ahmed, *Queer Phenomenology*, 7.
- 40 Wägner, *Pennskaftet*, 88.
- 41 Wägner, *Pennskaftet*, 88.
- 42 Wägner, *Pennskaftet*, 110.
- 43 Som Annell skriver: "Wägner fokuserar inte på förekomsten av föräktenskapligt sex utan skriver snarare fram en historia om förälskelse och sann kärlek som får legitimeras sexualiteten." Annell, *Begärets politiska potential*, 107.
- 44 Wägner, *Pennskaftet*, 125.
- 45 Wägner, *Pennskaftet*, 106.
- 46 Wägner, *Pennskaftet*, 151.
- 47 Wägner, *Pennskaftet*, 156f.
- 48 Wägner, *Pennskaftet*, 157.
- 49 Wägner, *Pennskaftet*, 174.
- 50 Wägner, *Pennskaftet*, 183f.
- 51 Annell, *Begärets politiska potential*, 125.
- 52 Wägner, *Pennskaftet*, 201.
- 53 Gifta kvinnor i Sverige var omyndiga fram till 1921.
- 54 Wägner, *Pennskaftet*, 200.

Summary

"A Peaceful, Male-free Refuge": *Women and Their Homes* in *Pennskaftet* by Elin Wägner

This article explores how homes and ideas about a woman's place are depicted in the Elin Wägner novel *Pennskaftet* (1910). In the novel, social and spatial roles of women are depicted and discussed as full of political and existential meaning. Sara Ahmed's *Queer Phenomenology* (2006) provides concepts for the analysis. The concepts orientation, the straight line, and Ahmed's thoughts on the process of

inhabiting are used to explore how the New Women of the novel choose to live and what values they ascribe to the home. Throughout the novel there is a longing for a home of one's own. By focusing on the wishes and needs of women, the novel states that the home is a woman's place: a place to rest, think, write, grieve – maybe even a place of marital bliss.

Keywords: home, New Woman, women's movement, the straight line, orientation, Elin Wägner, domesticity